

Mit tudunk/tudhatunk a magyar jogi kultúráról?

Dr. Fekete Balázs előadása a Jogelméleti TDK keretében, 2018. szeptember 29.

A 2018/2019. tanév őszi félévében Dr. Fekete Balázs, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Karának egyetemi docense, a Magyar Tudományos Akadémia tudományos munkatársa tartott előadást a Jogelméleti Tanszék Tudományos Diákköri Konferenciájának keretében. Fekete Balázs idehaza a jogtudat-kutatások elismert képviselője, így a hallgatók szó szoros értelemben „első kézből” szerezhettek ismereteket arról, hogy a tudomány és az empiria alapján mi mondható el a hazai jogi kultúráról.

Meglehetősen összetett vállalkozásnak számít a jogi kultúra-fogalom eredetének megértése. Az előadó szerint a legszerencsésebb megközelítés a fogalom modern felhasználásának feltárása, mely Lawrence M. Friedman munkásságához köthető. Friedman „The Legal System: A Social Science Perspective” (1975) c. művében két fejezeten keresztül foglalkozik e problémával. Rámutat, hogy a jogrendszerben szükség van olyan közvetítő közegre, amely képes a különféle igényeket lefordítani a jog nyelvére, másrészt pedig kimutatja, hogy a jogi kultúrának a joggal kapcsolatos különféle felfogások, beállítódások is részét képezik. Friedman nyomán szokás megkülönböztetni a jogi kultúra belső és külső egységét; az előbbi a társadalom tagjai által tanúsított különféle tömegattitűdöket foglalja magában, az utóbbi pedig a jogászság által képviselt professzionális attitűdöt. A lényeg tehát, hogy a jogi kultúra-fogalom erősen meghatározott a társadalom által, így pedig hangsúlyosan szociálpszichológiai jelenségeként kezelendő.

Az utóbbi évtizedekben meglehetősen élénk tudományos vitáknak is termékeny talajt nyújtott a jogi kultúra-problematika. David Welken például erősen kritizálta Friedmant, szerinte ugyanis a stanfordi professzor jogi kultúra-fogalma azért veszélyes, mert gyakorlatilag sok más rokonjelenség leírására, megértésére is használható. Welken egy összehasonlító jogi dimenziót ajánl a fogalom megalkotásához, s hozzáteszi, hogy törekedni kell a fogalom kapcsán a tényszerű leírásra és arra, hogy normatív dimenzióval is bírjon. A viták másik jeles képviselője, Marina Kurkchiyau oxfordi professzor elmélete két ponton is hangsúlyos számunkra. Egyrészt megfogalmazta, hogy léteznek bizonyos „mítoszok” a jogi kultúra fogalom kialakulásában; szerinte az emberek gondolkodásában akarva-akaratlanul kialakulnak különféle nézőpontok, miszerint a dolgoknak így és így kell lenniük – ez korántsem a valóságot tükrözi, ám mégis befolyásolja a cselekvéseket. Másrészt a mítoszok között is vannak ún. pozitív és negatív mítoszok; pozitív mítoszlól van szó, amikor hiszünk abban, hogy a jog létezésének valódi értelme van (ez volt jellemző a nyugati társadalmakra), míg a negatív mítosz meglehetősen cinikusan tekint a jogra, mivelhogy az csak kifejezetten egyéni célok elérésére alkalmas (ez jellemezte mindenkor az átmeneti társadalmak felfogását).

A jogi kultúra-kutatások hazai perspektíváját áttekintve meglehetősen érdekes térképet láthatunk. A magyar jogi kultúra múltja Horváth Barna munkásságához vezethető vissza, aki elsőként végzett reprezentatív kutatásokat ezen a területen. Horváth után némi stagnálás állt be, majd a '60-as években Kulcsár Kálmánnak köszönhetően egy pezsgő fellendülésnek lehetünk tanúi. A jogi kultúrát elemző vizsgálatok aranykora idehaza a '70-es, '80-as évekre tehető, s főként a már említett Kulcsár, illetve Sajó András játszottak benne jelentős szerepet. A Sajó által behozott jelentős újítás az volt, hogy egyfajta kritikai nézőponttal gazdagította a palettát,

erről a megközelítésről tanúskodik „Látszat és valóság a jogban” c. munkája, amelyben a késő Kádár-kori Magyarország jogi kultúráját elemezte. Fő állítása az volt, hogy az általános tapasztalat szerint hazánkban jogidegenség uralkodik, emiatt nincs lehetőség arra, hogy a hazai jogi kultúrát a nyugatiéhoz hasonlóvá tegyünk. Az egyik óriási probléma, mely a jogidegenséget szülte, hogy a magyar emberek az igényeiket elsősorban nem jogosultsági terminusban képzelik el. Sajó tehát ráirányítja a figyelmet egy nagy ellentmondásra: hogyan akarja idehaza a jogászság a nyugati jogi kultúrát „lemásolni”, ha egyáltalán nem található közös nevező a hazai és a nyugati jogi kultúrák között? A magyarországi kutatások Kulcsár és Sajó nevével fémjelzett aranykora a '80-as évek végével lezárult, s ismét olyan időszak következett, amikor igencsak háttérbe szorultak az empirikus kutatások, a reneszánsz pedig meglehetősen sokat váratott magára: különböző OTKA-projekteknek köszönhetően 2010-ben vette kezdetét egy olyan új kutatási áramlat, mely a mai napig tart. Három OTKA-vonatkozású projektet foglal magában az utóbbi évek termése. Gajduschek György, Fekete Balázs és H. Szilágyi István 2012-2016 között „A magyar lakosság jogtudata” címmel végzett empirikus és elméleti elemzést (alapvetően kérdőívekre támaszkodva), a kutatás szomorú végkövetkeztetése az volt, hogy a hazai laikus társadalom zöme valójában semmit sem tud a magyar jogrendszeréről. Ezzel majdnem párhuzamosan, a 2013-2017 közötti években Fleck Zoltán vizsgálta a jogi érvek hétköznapi használatát, elsősorban életút interjúkat véve alapul. A harmadik kutatás Fekete Balázs közreműködésével zajlik (várhatóan 2020-ban zárul le), tárgya az ún. jogosultság-kultúra hiánya a közép-európai jogi kultúrákban. A kérdés megválaszolása összehasonlító jellegű vizsgálódást igényel, melyet Fekete Balázs Magyarország, Szerbia és Hollandia kapcsán végez el.

Az előadás kitért arra, hogy ezen kutatások milyen főbb eredményekkel és milyen új szempontokkal gazdagították a hazai jogi kultúra-vizsgálatokat. Az alábbiakban ezen eredményekből szemezgetünk.

A fentebb megnevezetett OTKA-kutatások fő szempontja volt a szocialista időszak irodalmának alapos feltárása, megértése, ugyanis akkoriban igen komoly elméleti munka folyt ezen a területen. Az egyértelmű fogalomhasználat miatt az új kutatások elsődleges kérdésként tekintettek a jogi kultúra fogalmának tisztázására; H. Szilágyi István megpróbálta újradefiniálni ezt a jelenséget. Arra jutott, hogy egy dolgot egészen biztosan tudunk róla, mégpedig azt, hogy egyszerre teremtik és egyszerre teremődik is. Összefüggésbe hozta a jogi kultúra jelenlétét a jogtudattal, s kifejtette, hogy a társadalmi tudat fogalmát érdemes lenne elfelejteni, helyette a jogi kultúra fogalmát kellene általánossá tenni. H. Szilágyi azt is összefoglalta, hogy milyen közvetítő struktúrák befolyásolják-alakítják a jogi kultúra megteremtését és megteremtődését: a társadalmi rétegződés, a különböző kisebb társadalmi csoportok (pl. család, foci-csapat, stb.), illetve bizonyos professzionális csoportok.

A jogismerettel kapcsolatos kutatások a korábban Kulcsár Kálmán által lefolytatott vizsgálódásból indultak ki, méghozzá olyan módon, hogy újra elővették az ott és akkor alkalmazott kérdéseket. Az új eredményektől azt várták, hogy általános képet nyújtanak a lakosság jogrendszerrel való kapcsolatáról, kiváltképpen az eljárásjogokhoz, az alkotmányjoghoz és a polgárjoghoz való viszonyról. Az eredmények alátámasztották azt a hipotézist, hogy a szocializmus időszakában végzett felméréshez képest pár évtized alatt valóban egyértelmű növekedést mutatott a jogismeret szintje. A növekedés magyarázata során a kutatók igyekeztek ún. magyarázó változókat kiemelni (pl. nem, foglalkozás, végzettség, médiafogyasztás, jogi tapasza-

lat, stb.), melyek révén az alábbi jelentős változásokat észlelték a Kulcsár által végzett felméréshez képest: a nemek közötti eltérések eltűntek, és a médiafogyasztás nagymértékben nőtt. A jogismeret általános növekedése azonban legfőképp egy tényezőnek tudható be, méghozzá az iskolázottság általános növekedésének.

2013-ban arra voltak kíváncsiak a jogszociológusok, hogy a James Gibson és Gregory Caldeira szerzőpáros által írt, „The Legal Cultures of Europe” c. műben modellezett nyolc jogi attitűd, illetve ezek közül bármelyik is tetten érhető-e a hazai jogi kultúrában. A következtetés akként foglalható össze, hogy a magyar jogi kultúra struktúráját tekintve semmiben nem másabb, mint az európai (ha pontosítani akarjuk a kijelentést, hozzá kell tenni, hogy voltaképpen ugyanolyan, mint az 1993-as NDK jogi kultúrája). Lényeges észrevétel volt, hogy a jogi attitűd szempontjából tulajdonképpen „két Magyarországról” beszélhetünk: a magas végzettséggel, jó társadalmi presztízzsel és magas jövedelemmel rendelkező lakosságcsoportról (mely olyan, mint a fejlett nyugati társadalmak és azok jogi kultúrája), míg az ellenkező pólust az alacsony végzettségű, szerény anyagi körülmények között élő lakosság jelenti.

Nem utolsósorban említést kell tenni azon megállapításokról, melyek a szabálykövetés vizsgálatához kapcsolódnak. A kutatáshoz kiváló kiindulópontot szolgáltatott az a normatív előírás, mely kimondta, hogy a BKV megállók öt méteres körzetében tilos dohányozni – a kérdés az, vajon miért engedelmeskednek ennek a jogalkotói rendelkezésnek a társadalom tagjai, mikor a megállóban nem öröködnék az állami szervek azt figyelvén, hogy ki tartja be a szabályt és ki nem? Gajduschek György arra jutott, hogy a magyar jogi kultúra alapvetően szankcióérzékeny jogi kultúraként írható le: a magyarok félnek a büntetéstől, s ami talán még inkább elrettenti őket a normaszegéstől, az az, hogy tartanak a szégyentől, ami a büntetéshez társul – a társadalom szemében való megbélyegződés talán még nehezebben elviselhető, mint önmagában a szankció ténye.

Fekete Balázs előadása kiválóan érzékeltette, mennyire nehéz fába vágja fejszéjét a kutató, ha a jogi kultúra fogalmát és elemeit kívánja hiánytalanul felvonultatni. Számos probléma képezi gátját és nehézségét ennek a vállalásnak, ezek közül (az ismétlődő gondolatok elkerülése miatt) csak kettőre utalunk: sok kutató tapasztalata az, hogy a jogi kultúra fogalmát meglehetősen problémás elválasztani a politikai kultúra fogalmától, a két terület határai gyakran elmosódnak. Másrészt lényeges meglátás, hogy az empirikus kutatások, melyekkel minden jogi kultúrával foglalkozó vállalás foglalkozik, alapvető nagy kérdése az, hogy az átlagot kívánjuk-e kutatni, vagy az egyént? Ezek ugyanis eltérő irányokba viszik a koncepciót. Ha tehát nem is tudunk hiánytalan és örök érvényű fogalmat találni a jogi kultúra jelenségére és leírására, azt minden esetre a mélyreható kutatási eredményeknek köszönhetően tudjuk, hogy az olyan intézmény az általános kultúrában belül, amely magába foglalja nemcsak az egyes nemzeti jogok sajátos jogi megoldásait, hanem a jogismerettel, a jogtudattal és a jogi attitűddel kapcsolatos sokféle minőséget és tartalmat.

Pődör Lea